

A HUNOK NYELVE

ÍRTA

NÉMETH GYULA

HA A HUNOK NYELVÉRŐL BESZÉLÜNK, akkor mindenekelőtt azt kell tekintetbe venni, hogy az ázsiai és keleteurópai régi nagy nomád birodalmak nyelvileg nem egységesek. A birodalomba tartozó népek felveszik az alapító nép nevét és ezt a nevet hosszabb vagy rövidebb ideig a birodalom felbomlása után is megtartják, de a név lényegében semmi egyebet nem jelent, csak azt, hogy a névadó törzs vagy törzs-szövetség politikai kötelékébe az illető nép vagy törzs beletartozott. Amíg ezt egyrészt erősen figyelembe kell vennünk, addig másrészt természetes az is, hogy a birodalmat alapító nép rendszeren nyelvileg is egységet alkot. E nomád birodalmak nyelveinek kutatása tehát természetszerűleg két kérdés körül mozog; az egyik az, hogy milyen nyelvű a birodalmat alapító nép s a másik, hogy milyen nyelvek a birodalomba tartozó többi népek. Ez nagyon világos és egyszerű elvnek látszik, azonban a kutatás története azt írni-tatja, hogy nagyon sokszor nem vették figyelembe.

Amint könyvünknek egyik előző fejezetében Ligeti Lajos kifejti, minden valószínűség a mellett szól, hogy az európai hunok azonosak az ázsiai hiung-nu-kkal. Kétségtelen azonban, hogy az ájkét birodalom nyelvileg nem azonos, mert hiszen az európai hunok birodalmában iráni népek, germánok, szlávok és más indogermán népek is voltak, amelyek a hiung-nu-k birodalmába nagyjából

viselték a hiung-nu-k, illetőleg hunok nevét. Azt azonban valószínűnek kell tartanunk, hogy az ázsiai hunok vezető népe ugyanazt a nyelvet beszélte, amelyet az európai hunok beszéltek.

Az ázsiai hunok nyelvi emlékeivel Ligeti Lajos foglalkozik az ázsiai hunokról szóló dolgozatában.

Ha az európai hunok nyelvemlékeit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ezeknek csak egy kisebb részét lehet világosan megfejtteni, s nagyon sok olyan hun személynevünk és népnevünk van, amelyeknek magyarázataira vonatkozólag semmi tudományosan elfogadhatót nem tudunk mondani. De e nyelvmaradványok egy részét meglehetősen biztossággal meg tudjuk fejtteni, s egyáltalában nem valószínű, hogy a megmagyarázatlan elemek megfejtése eredményeinket valaha lerontaná.

A „hun” nyelv emlékeiből először is a ránk maradt közúzókat fogjuk vizsgálni. Ezek közül kettő elsőrangú forrásban, Priskos rhetornál maradt reánk, egy pedig egy másodrangú forrásban, az Attila halála után száz évvel író Jordanesnél.

Priskos rhetor azt mondja, hogy Attilához menet a hunok országában italokat kaptak, és az egyik itálnak, melyet a szolgák kaptak, *kamon*, a másiknak pedig *medos* volt a neve. (Priskosnál az első *kamon* alakban van, s a mondat tárgya.)

A *kamon* szót többféleképpen magyarázták, alkottak hozzá egy *kamos* nominatívust s így összeköttetésbe hozták pl. a török *kumys* szóval, azonban ez a magyarázat már csak azért sem lehet jó, mert a török *kymyzt kumys* kancatejéből készül, a *kamon*ról pedig azt mondja Priskos, hogy árpából készítik. A *kamon* és a *lumys* különben hangtanilag sem egyezik. Felvetődött az a vélemény is, hogy a *kamon* a szláv *kvas* szó megfelelője (ez a *mi lovász* szónkkal azonos és egy erjesztett italt is jelent), de természetesen ez a feltevés is elvetendő.

Ilyen merész ötletekre a *kamon* szó magyarázatánál egyáltalában semmi szükség sincs. A *kamon* nem áll magában, régi latin

feljegyzésekben már Priskos előtt, a Kr. u. 3. században meg-Jalálható. Az emlékekben *camum* alakja van, de *camus* mellék-alak is előfordul. Itt is (árpából készült) sör-fajtát jelent. A szót az indogermán nyelvészek kelta vagy pannon eredetűnek gondolják. Tulajdonképpen hun szó semmiképpen sem lehet, mert - mint mondtam – már a 3. században előfordul.

A *kamon* tehát egy magyarországi és talán balkáni, a hunok birodalmában beszélt indogermán nyelvből való.

Ugyanebből a forrásból való a másik szó, a *medos*, amelynek indogermán megfelelői a következők: görög *methü* -bor-, szanszkrit *mádhu* -méz, méhsör-, avesztai *madu* -bogyóbb-, kelta *medu* -méh-sör-; ófelnémet *metu*, angolszász *medu*, *meodu* -méhsör-, litván *medūs*, ószláv *medu* -méz-, óporosz *meddō* -méz-.

Szláv tudósok véleménye szerint a *medos* szláv nyelvjárásból való feljegyzésen alapszik, ennek azonban semmi valószínűsége sincs, már egyszerűen csak azért sem, mert a *kamon* sem szláv eredetű, márpedig világos, hogy a két szó ugyanazon indogermán nyelvjárásból való; azonkívül semmi kritériumunk sincs arra vonatkozólag, hogy a *medos* éppen szláv nyelvből való volna. A jelentés sem e mellett szól: az ószláv *medu* és megfelelői rendszeren mézet és nem ital-félét jelentenek. Annak sincs semmi világosan látszó nyoma, hogy Magyarország területén ebben az időben szlávok laktak volna.

A harmadik hun-nyelvi köz-szó, mely Jordanesnél maradt fenn, *ar-strava*. Jordanes (49. fej.) arról beszél, hogy a hunok, miután Attilát elsírták, sírja felett nagy evés-ivással - ahogy hunul mondják. – *strava-t* ünnepeltek (*stravam super tumulum eius quam appellat ipsi ingenti comessatione concélébrant*).

A *strava* szónak háromféle magyarázata van.

Egyesek a gót nyelvből magyarázzák, és a német *streuen* szórni- ige gót megfelelőjének származékát látják benne. E ma-

gyarázat hívei a jelentésfejlődést a következőleg gondolják: – behintés – felravatalozás – eltemetés – halotti tor.

Mások a szláv nyelvekből próbálták a szót megmagyarázni. Egyes szláv nyelvekben ugyanis találunk egy *strava* szót, amely ételt jelent, s mely a régi nyelvben -tor- jelentésben is megvan. Ez a magyarázat az első pillanatban nagyon valószínűnek látszik, egyes szlavisták azonban hangtani okokból nem fogadják el, t. i. nem *strava*, hanem *sutrava* alakot várnának.

Újabbán egy török szóval egyeztettek a *strava* szót. A troki-i, lengyelországi karaimok, egy törökül beszélő zsidó szekta nyelvében vagy egy ige: *astrav*- „eltenni, megtakarítani, halottat eltemetni” s ennek van egy származéka: *astrav*, mely temetést is jelent. Ez volna a hun *strava* szó. E magyarázatnál először is vannak hangtani nehézségek. Ilyen a szókezdő *a*: hiánya a hun feljegyzésben; azután a karaim *astrav* i-je régebbi *gh* hangra megy vissza. De ezeket még valahogy meg lehet magyarázni; a török szókezdő magánhangzó régi görög feljegyzésekben néha hiányzik, a régi *gh*-nek *v*-re való változása feltűnő volna a hunban, azonban nem lehetetlen. Nagyobb baj az – és e miatt nem lehet az egyeztetést elfogadni –, hogy a karaim *astrav* szónak alakja is, -temetés- jelentése is újabb. Az *astrav* ige megfelelői megvannak más török nyelvjárásokban is, de *asra-íele* alakban, *t* nélkül, s a -temeteni- jelentést egyetlen más török nyelvjárás sem ismeri. Hogy ez a jelentés a troki-i karaimban is újabbán keletkezett, mutatja az is, hogy a troki-i karaim szótár szerzője, Kowalski, az *astrav* szó -temetés- jelentéséhez megjegyzi: „in der Alltagssprache”. Azután a karaim szó nem is tort, hanem csak temetést jelent.

A *strava* szónak tehát általánosan elfogadott magyarázata nincsen.

Most vizsgáljuk meg a ránk maradt hun személyneveket.

Az első, világosan megállapítható tétel, amelyet itt kapunk, az, hogy a hun személynevek egy része gót eredetű. Ez nagyon

jól megérthető, mert a hunok hosszabb ideig beható érintkezésben voltak a gótokkal.

Attila egyik nagybátyjának a neve *Ruga*, *Rua* vagy *Rugila*. E név *-i\|a* végű alakja – tekintettel a szoros gót-hun kapcsolatokra – azt juttatja eszünkbe, hogy hátha gót eredetű és ugyanaz a képző van benne, amelyet például a gótok híres püspökének, a biblia-fordító *Vuljila*-nak nevében is találunk. (A *Vulfila* név eredeti jelentése ‚farkasocska’). E feltevésünket megerősíti az a körülmény, hogy a *Rugila* alak mellett van egy képző nélküli *Ruga alak* is, és még inkább megerősödik e feltevés, ha figyelembe vesszük azt, hogy a régi germánoknál meg is van a *Rugó* név. Ha tovább megyünk, újabb bizonyítékokat találunk arra, hogy jó irányban haladunk. A hunok egyik vezérének a neve *Tuldila*, amelyben szintén a gót *-ila* kicsinyítőképzőt látjuk. De ugyanezt a képzőt látjuk magának Attilának nevében is; e név gót nyelven azt jelenti: -atyácska-.

Attila nevét sok más módon is próbálták magyarázni, többen összefüggésbe hozták a Volga török nevével (Etil, a szó általában -nagy folyót is jelent), de e kísérletek tudományosan értéktelenek, legtöbbször egészen kalandosak. Legfeljebb arra lehetne még gondolni, hogy Attilát törökül Atilanak, – atyának – hívták s erre támaszkodott a gót név. De ennek a feltevésnek sincs alapja. Me gjegyzem még, hogy az Attila férfikori név; a nagy hun királynak bizonyára más, fiatalkori neve is volt.

Attila egyik rokonának a neve *Laudaricus* alakban maradt ránk. Ez is gót név, egy *laudarei-s* alakból származik.

Gót eredetű azután Attila testvérenek, Budának a neve is. Budát tulajdonképpen Bledő-nak hívták, így van meg a név Priskos rhetornál és Jordanesnél is. A név nem áll magában, van Priskosnál egy Bléda nevű ariánus püspök is. Attila testvérenek *Buda* neve későbbi időben, a magyaroknál keletkezett; a magyarban volt egy *ouda* név s ezzel tévesen azonosították a Bleck nevet.

Van azonban a hun nyelvemlékeknek, illetőleg személyneveknek még egy csoportja, melyet világosan tudunk magyarázni, s amely csoport a tulajdonképpeni hunok nyelvére vonatkozólag felvilágosítást nyújt.

Attila egyik nagybátyjának neve Priskos rhetor szerint *Oibarsios*. Ebből a névből az *-ios* görög „végzet,” mivel a görögök az idegen nyelvek *a* hangját gyakran írták *o* betűvel, a nevet *Aibars*-nak olvashatjuk. Ez az *Albars* török név, amelyet a török személyneveknek egy régi forrása közöl *is*. Tulajdonképpen összetett név, első része az *aj* -hold- szó, második része pedig a *bars* „párduc”. Aki nem ismeri a régi török neveket, az előtt furcsának tűnik fel ez a név, azonban a régi törökségnél rendkívül gyakran fordulnak elő hasonló nevek. Van pl. olyan török név, amelyik egyszerűen azt jelenti, hogy -Hold!, van olyan, amelyiknek -Hold-kő- a jelentése, azután vannak ilyenek: -Hold-Bég-, -Hold-Vas-, -Hold-Eper-, -Hold-Herceg-. A *hars* -párduc- szó is előfordul sok török tulajdonnévben, előfordul egyedül, azután vannak ilyen nevek, mint -Csikó-Párduc-, -Farkas-Párduc-, -Fekete-Párduc- stb. De mint mondtam, a -Hold-Párduc- név maga is előfordul a török régiségben.

Itt tehát török nyomon vagyunk. Azonban azt mondhatná valaki, hogy a fenti hun névnek ez a magyarázata véletlenségen is alapulhat, s nem lehet elnyomni azt a gyanút, hogy a nevet esetleg valami más módon kell magyarázni. Ezzel szemben hangsúlyozom azt az elvet, amelyet a gót eredetű hun nevek magyarázatánál is alkalmaztunk, t. i. hogy akkor fog beigazolódni a feltevésünk, ha ezen a nyomon indulva több elfogadható magyarázatot kapunk.

A dolog valóban így van; azt fogjuk látni, hogy a hun személynevek között egy egész csoport van, mely világosan” a török nyelvből magyarázandó.

Török eredetű például Attila atyjának a neve. Ezt a nevet Priskos rhetor *Mundiuchos* alakban jegyeste fel, Jordanes pedig *Mundzucus* alakban. E név eredeti alakja: *Mundzsuk*, köznévi jelentése a törökben: -gyöngy, üveggyöngy-. Ilyenféle nevet is nagy számmal lelünk a törökségnél, sőt van a török régiségben *Ēr-Moncuk* név is (*er* = férfi, gyakori alkotórésze a török személynemeknek).

Nagyon érdekes török név Attila főfeleségének a neve, akit mi rendszeren – hibásan – Rékának szoktunk nevezni. Priskos *Kreka* és *Rekan* néven ismeri a fejedelemszöveget, ógermán forrásokban *Erka*, *Herka* alakokat látunk. A germán alakok szabályosan egy eredeti *Anikan* alakra mennek vissza és ezt tükrözötté tulajdonképpen Priskos is. *Ary(g)kan* pedig törökül annyit jelent mint Tiszta Fejedeleml s e női név – a két alkotórész megfordításával – elő is fordul a törököknél *Kawaryg* alakban. Az *aryg* -tisza, szent, szép, erényes- szó gyakran előfordul a törökben női nevekben.

Most lássuk Attila három fiának, Irneknek, Elláknak és Denziknek a nevét.

Az első nevet Priskos *Ernakji*-nak írja, Jordanes pedig *Hernac*-nak. Ezen kívül fennmaradt még a név a dunai bolgár fejedelmek jegyzékében *Irnik* formában. Miféle alakot tükrözött e három forma? E kérdés eldöntésénél kiindulásul a két elsőrangú forrás, Priskos és a fejedelmi jegyzék adatát kell vennünk. Priskos e--je szabály szerint *i*-nek olvasandó, *a*-val pedig a görögök gyakran jelölik az *e* hangot. Egy *Irnik* vagy *Irnek* alakot kapunk ilyenformán s ezen az alapon az is kiderül, hogy Jordanes *Hernac* alakja egy görög forma betűszerinti átírása. (Szintén téves tehát a nálunk használt *Ernák* alak.) Az *Imik*, *Irnek* név azután világosan török név, Irnek-Baj név van a kirgizeknél. A név meg is magyarázható: alapszava az *er*, *ir* – férfi – szó, mely – mint az imént említettük – török nevekben gyakran szerepel,

végzete a török „*ni(e)k* képző. Van a törökben *h-cük* személy név is, mely az ír-ni pontos megfelelője (a *-cük* kicsinyítő képző). A török *lrnek* névből származik a régi magyar *Ernye* név is.

Ellák nevét Jordanes őrizte meg. De az az alak, melyet Jordanes ad, az *Ellac*, ebben az esetben is minden valószínűség szerint betűszerinti átírása egy görög feljegyzésnek s az *Ellac* alakot a *Hernac-Irnek* mintájára *Il(l)ek*-nek olvashatjuk. (A magyar *Ellák* e szerint szintén téves olvasáson alapszik.) Az *llek* névvel pedig a törököknél igen gyakran találkozunk.

De talán a legszebb és legvilágosabban beszélő név ezek között *Dengizikh* neve. *Tengiz* vagy *dengiz* törökül tengert és tengerről jövő szelet jelent. (Azonos vele a magyar *tenger* szó, de a *tenger* a bolgár-törökségből való, ahol a *z* helyén *r* van.) Van ennek a szónak *-k* képzős alakja is a törökségben, mégpedig a Codex Cumanicusban: *tengizich* -déli szél-. Ezzel egyezik *Dengizikh* neve. Ma is van ázsiai török területen *Tenizek* személynév és *Tengezek* helynév, de különösen sok adatunk van arra, hogy maga a *tengiz* szó mint személynév szerepel.

Egy előkelő hunnak a neve Priskos szerint *Atakam*, egy másiké *Es(s)kam*. E két név egy török névpár, mindkettőnek a második része a török *kam* -sámán- szó. De az első részekben is jelentésbeli megfelelés van: az *Ata-kam* névben az *úXa* jelentése – atya , az *Es-kam* névben az *es* jelentése -pár, társ, barát-. A két név jelentése tehát – Atya-Sámán- és – Barát-Sámán-, A *kam* -sámán- szó a törököknél személynevekben többször előfordul. Ez a két név különben olyan, mint a *dervis-baba* -dervis- atya- megjelenés és más ehhez hasonló nevek.

Alighanem a hun nyelv maradványa s szintén török eredetű az *akatziri* népnév is. E népnevet először Priskos jegyezte fel, kétségtelenül hun forrásból. Egy keleteurópai nép neve ez, mely valahol a Fekete-tengertől északra lakott. A név a törökben

agac-eri- vagy *dgac-iri-*nek hangzik, annyit jelent mint *-erdei ember-* s megtalálható 13. századi forrásokban is.

A hunok neve is megmagyarázható a törökből, illetőleg a törökkel rokon nyelvekből. A különféle nyelvű történeti források, melyek e nevet megőrizték, lényegtelen eltérésekkel *hun* alakot adnak. E név *h* hangja – amennyiben török névről van szó – csak *k*-ből keletkezhetett, tehát a *hun* népnév azonos a *kun* népnévvel s köznyelvi megfelelői a következők: török *kün* -nép-, mongol *kümün* -ember-, szamojéd *kum* -ember-, zürjén *komi* -zürjén- stb. Egy -ember – nép- jelentésű ősrégi szó van itt előttünk, melynek valószínűleg még a latin *homo* is rokona. Hogy egy -ember- jelentésű szóból népnév keletkezik, arra sok példánk van; fent is láthatjuk, hogy a zür jeneknél az eredetileg emBert jelentő *komi* szó ma zürjént jelent.

Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy az európai hunok vezető része, de bizonyára maga a tulajdonképpeni hun nép is, török nyelvű volt, illetőleg egyszerűen török volt. A fenti török nevek más történeti magyarázatot nem igen engednek meg. E nevek valami török műveltségi hatás eredményei nem lehetnek, ezek magából a tulajdonképpeni hun nyelvből valók.

Felvethetjük azt a kérdést is³ hogy e nyelvmaradványok tanúsága szerint a törökségnek mely ágához tartoztak a hunok. Erre vonatkozólag bizonyos valószínűséggel csak annyit mondhatunk, hogy a *Dengizik* z hangjának tanúsága szerint eredetileg nem tartoztak a bolgár-törökséghez. Lehetne még egyet-mást mondani e nyelvmaradványok hangtani jellegére vonatkozólag, de elfogadható eredményeket ezen az úton nem igen kapnánk.

Meg kell még említenem, hogy a hun nyelvet, mint a török-mongol nyelvcsalád legrégebb ismert tagját gyakran úgy tüntetik fel, mintha valami ősnyelvféle szerepe volna. E kérdésben azonban eddig még semmi elfogadhatót nem sikerült megállapítani.

A hun birodalom nem-török elemeire vonatkozólag még egyet-mást bizonyára fel fog deríteni a kutatás. Megemlítem, hogy Vasmer „Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrussland” című munkájában a *sadagarii* népnevet a szarmata nevek köit sorolja fel (*satagairya-* -száz-hegy lakói-).

Egyáltalában remélhetjük, hogy a sok eddig megfejtetlen hun név közül egyeseket még sikerül megmagyarázni, s ilyen módon a hunokra vonatkozó ismereteink esetleg lényegesen is bővíthetnek.